

Helene K. Næss, *Maria, Guds mor: Jomfrufødselens historie*, Spartacus/Scandinavian Academic Press, 2019 (374 sider).

Anmeldt av Thomas Arentzen

Få, om noen, kan gjøre Jomfru Maria rangen stridig som mest betydningsfull kvinneskikkelse i den kristne verden – iallfall slik religionen ser ut i dag. Blant katolikker og ortodokse er hun gjenstand for en nesten bunnløs folkelig hengivenhet, og mange protestanter nærer dyp kjærlighet til og respekt for henne. Også muslimer verden over oppfatter Jesu mor som et forbilde og søker blant annet hennes hjelp mot barnløshet. Feminister har omfavnet Maria som en unik kvinnelig person i kristendommens og islams mannsdominerte verdener, mens andre feminister har forkastet henne som patriarkale religioners våte drøm av et kvinneideal. Fra første stund har hennes liv vært omstridt, innsyltet i en kompleks historie full av motsetninger og paradokser, av undertrykkelse og frigjøring. 2000 europeiske år skulle kunne leses i hennes håndflater.

Og på en måte er det dette Helene K. Næss har gjort – ikke helt, men nesten. Utrolig nok utgjør monografien *Maria, Guds mor: Jomfrufødselens historie* et aller første forsøk på å fortelle Marias historie på norsk (Jervell, Danbolt & Skjelbreddes bok fra 90-tallet har ikke en like omfattende ambisjon). Bare av denne grunn alene er utgivelsen viktig. Den som har prøvd, vet hvor umulig det er å sette sammen en adekvat pensumliste om Jomfru Marias historie på norsk. Jesu mor har simpelthen ikke etterlatt seg dype nok spor i vår lokale faglitteratur. Nå har Næss begynt å fylle hullet. Og det er en vakker utgivelse, rikt illustrert med historiske Maria-bilder og gjengivelser av antikke gudinner.

Boken er delt inn i to deler: én del om Marias «formødre» og én del om Maria selv. Den første tar leseren med på en religionshistorisk reise blant et utvalg av antikkens kvinnelige guddommer. Hypotesen er at det fins en kvinnelighet i den guddommelige verden som senere med kristendommen kanaliseres inn i Maria («Theotokos»). Den andre delen

tematiserer tre historiske aspekter ved Maria-skikkelsen: jomfruen, moren og dronningen. Her inngår også et kapittel om Eva og Sophia (Visdommen) og ett om Maria Magdalena, samt en presentasjon av tidlig kristendom mer allment.

Til tross for at Koranen har en svært markant Maria-skikkelse, som også utvilsomt kunne inngått i en «jomfrufødselens historie», glimrer islam med sitt fravær. Med tanke på nyere forskning og vår egen tids interesse for vekselspillet mellom islam og kristendom virker dette eien-dommelig. Særlig ettersom Næss vier såpass mye plass til gudinner fra ulike religiøse tradisjoner og til gammeltestamentlige forestillinger, kan man spørre seg hvorfor hun utelater muslimsk Maria-venerasjon. Heller ikke moderne kristen Maria-fromhet får plass i boken; selv om de moderne katolske dogmene riktignok nevnes, oppholder fremstillingen seg nesten utelukkende i antikken/senantikken og middelalderen. Som leser savner jeg en forklaring på disse radikale valgene.

Den innledende delen om «formødrene» er omfattende. Næss viser hvilke elementer ved gudinnenenes fortellinger hun mener gir gjenlyd i den senere kristne Jomfruen. Parallellene er interessante, men ikke slående. At flere av de kvinnelige guddommene både føder og ammer kan knappast overraske oss. At flere av dem sørger over en nærstående mannlig slektning, er tankevekkende, men dette aspektet ved den kristne mytologien – at Maria sørger over tapet av sin sønn – utvikler seg forholdsvis sent og dukker først opp med dikteren Romanos Meloden i det sjette århundret. Om ikke sammenhengene fremtrer som åpenbare eller nyfunne, bidrar de i det minste til å kontekstualisere fremveksten av den kristne Maria-skikkelsen. Samtidig fins det en fare ved å lete etter likheter: før eller siden blir allting mer eller mindre det samme, idet nyanser og særtrekk forvitrer. Uansett: 200 sider om andre personer før vi kommer til Maria (i en bok på under 400 sider om Maria) er i meste laget. Det betyr ikke at den første halvdelens unnlater å fylle en viktig funksjon, men slik disposisjonen ser ut nå, er det pussig at boken har fått tittelen *Maria, Guds mor*.

Fremstilling holdes oppe av et gjennomgående kjønnsperspektiv som gjør den aktuell og skaper en dialog med vår egen tids agendaer. Nyere

feministisk teori støtter den seg ikke til, men den fører likevel et nokså konsekvent kjønnsresonnement som handler om «det guddommelig feminine» (s. 251) og det kvinneliges plass i førkristen og kristen tradisjon. Seksualitet og kyskhet utgjør ledetråder i studien, og Næss' konklusjon fungerer som en slags variant av Anders Nygrens protestantiske teori om hvordan førkristen *eros* erstattes av kristen *agape*: Den saftige seksualiteten hos gudinnene tørker ut i den kristne Maria-skikkelsen, og alt som er igjen er en kroppsløs kjærlighet. Denne dikotomien gir knappst et rettferdig bilde av hverken antikken eller kristendommen, og den underkommuniserer paradoksalt nok kontinuiteten med det førkristne i en slags historie om seksualitetens død. Man kan saktens spørre seg hvorfor nødvendigvis Marias jomfruelighet skulle ha mer med kyskhet å gjøre enn gudinnenes jomfruelighet. At der finnes en slags familielighet, som Næss kaller det, mellom den kristne Gudsmoderen og de førkristne gudinnene, synes plausibelt. Et annet spørsmål er om ikke folk flest idag allerede kjenner til denne overfladiske likheten.

Som historiske kilder anvender Næss først og fremst tekster. Også på dette punktet gjør hun et tradisjonelt valg. Kanoniske eller semi-kanoniske tekster, vedtak fra kirkemøter samt kirkefedres refleksjoner danner ryggstølen i fortellingen. Konsekvensen blir en redegjørelse med få åpninger mot den kulturelle konteksten. Nyere Maria-forskning har i større grad interessert seg for helgenberetnelser og folkelig visjoner, hymner og bønner, relikvier og ikoner. Tettere omgang med forskningen (eksempelvis Shoemakers *Mary in Early Christian Faith and Devotion* eller Brubaker & Cunninghams *The Cult of the Mother of God in Byzantium*, som ikke dukker opp i bibliografien) kunne gitt boken en sterkere forankring i folkelig fromhet og forestillinger, i politiske og religiøse prosesser, og kompleksiteten i Theotokos-figuren ville kommet tydeligere til syne. Særlig problematisk blir denne bristen med tanke på at bokens innledning vasker frem en plass for den egne undersøkelsen gjennom å bedyre hvor mangelfull Maria-forskningen ellers er. Likeens fremstår det som en anelse overilt å postulere at «erkjennelsen av at kristendommen har denne doble bakgrunnen [ikke bare i jødedommen, men også i gresk-romersk kultur], bryter med det teologiske innen-

fraperspektivet» (s. 186). Det finnes knapt nok den forsker i vår tid – teologisk eller ikke – som ser disse to som parallelle kilder; snarere er der nokså stor enighet om at jødedommen (i den form som er relevant for kristendommens fremvekst) var del av gresk-romersk kultur. Undersøkelsens selvbilde som radikal og ny er ikke spesielt velfundert, for sett fra et forskerperspektiv representerer boken en nokså datert fremstilling.

Flere av studiene som Næss baserer seg på, har på grunn av påtagelige svakheter fått begrenset gjennomslag i den akademiske verden. En tettere omgang med primærkildene ville hjulpet Næss med å unnsnippe denne arven av andres brister, og hennes egen drøftelse ville blitt langt mer overbevisende. Når man leser (s. 254) at Kyrill av Alexandria demonstrerer sin misogyni med uttrykket «gjennom hvem», og på samme side får vite at Akathistos-hymnen (som anvender nøyaktig den samme «gjennom hvem»-terminologien) forvandler Maria til «et handlende subjekt som eier sin egne guddommelige kraft», skapes en argumentativ dissonans som Næss selv ikke, kan man mistenke, har kontroll over. Hverken undertrykt pike eller mektig gudinne er forøvrig en spesielt dekkende betegnelse for den senantikke Gudsmoderen; hennes jomfruelighet er full av potens, hennes livmor modellerer (uten mannlig hjelp) en kropp for Guddommen. Krast uttrykt får ikke Næss riktig øye på den historiske kompleksiteten i Theotokos-skikkelsen ettersom de historiske kildene blir stående nesten uberørte; de av ettertiden «kanoniserte» rollene (jomfru, mor og dronning) projiseres todimensjonale bakover i historien. Etter Efesos-konsilet i år 431, sier forfatteren, «fremstår [Maria] som en fiks ferdig og svært kompleks religiøs figur» (s. 13). Men hva betyr det? Hva er det som er «fiks ferdig» her? Nesten ingen ting, skulle man kunne hevde.

Med et tydeligere fokus på primærkildene kunne mange unøyaktigheter og misforståelser vært unngått. At *Salomos oder* blir til «Ode til Salomo» (s. 244), at skismaet etter Khalkedon-konsilet beskrives som at «de to mektigste byene i Østromerriket trakk seg fra det kirkelige samarbeidet» (men «da begge disse byene et par hundre år senere ble erobret av muslimene, falt problemet i realiteten bort», s. 239) og at den

gamle misoppfatningen om Nikea-konsilets utforming av Det nye testamentet gjentas (s. 190), spiller kanskje ingen større rolle for helheten; mer alvorlig for en bok om Maria er det når trosbekjennelsens del om «født av Jomfru Maria» feilaktig tilskrives det samme konsilet (s. 190).

Næss har skrevet en bok som favner vidt; den grunnleggende svakheten i *Maria, Guds mor: Jomfrufødselens historie* er at den ikke vet hvor den skal, fordi den ikke står på egne bein. Det er noe uavklart både ved verket og dets tittel; boken forteller slett ikke «jomfrufødselens historie», og halvparten dreier seg om andre personer enn «Maria, Guds mor». «Religiøse kvinneskikkelser i europeisk historie» hadde faktisk vært en mer presis tittel. Det er imidlertid uhyre sjelden at en studie med så lange linjer lykkes, for det krever ualminnelig bred kompetanse fra forfatteren og solide teorier om religiøs endring. Ettersom boken skal beskrive en «ukjent del av kristendommens opphav og utvikling», er det dog ikke klart for meg hvilket publikum den henvender seg til. Forlaget er akademisk, men det er ingen forskningsbok; Næss presenterer ingenting som er ukjent for religionshistorikere eller kirkehistorikere. Ei heller er *Maria, Guds mor* en lærebok som man kan gi studenter, i og med at den er såpass unøyaktig. Bokens store fortjeneste er at den gir lesere i Norge innblikk i historiske spørsmål som nesten ikke har vært behandlet i norsk sakprosa tidligere. Som sådan kan den fungere som en portal til videre lesning, kanskje i påvente av en mer nyansert oppfølger?